

FOTOTYPI PACT & GRONES EFTF.

Vim. Gwintz

II.

Vilhelm Peter Grønbech.

14. juni 1873—21. april 1948.

Tale i Videnskabernes Selskabs møde den 11. februar 1949.

Af **Johs. Pedersen.**

Vilh. Grønbech udgav i 1912, det år da han afsluttede sit første religionshistoriske værk, et foredrag om videnskabens stilling i folkelivet. I 1948, nogle måneder efter hans død, er der i »Frie Ord«, som han udgav sammen med Hal Koch, offentliggjort et foredrag om universitetsstudiet. Disse to foredrag, begge holdt i studenterforeningen, det ene ved begyndelsen, det andet ved slutningen af hans virksomhed som dansk kulturhistoriker, indeholder de samme grundtanker, der giver synspunktet for hans forfattervirksomhed. Det første blev holdt ved en fest til ære for hans højt agtede lærer Vilh. Thomsen i anledning af dennes 70 års fødselsdag. Det talte lidet om ham, der var festens midtpunkt, men ydede ham en stor indirekte hyldelse ved at påvise den videnskabelige forsknings og dermed den store forskers betydning for samfundet. I det 18. århundrede, siger Grønbech, skabtes den horisont, der holder sammen på vore følelser, vor stemning over for omverdenen og vor måde at udtrykke den på. Men med romantiken sprængtes alle grænser, alle folkeslags menneskeliv fik betydning, og det blev nødvendigt for at opretholde vor sjælelige balance at forarbejde, ordne og vurdere alle de nye indtryk. Det arbejde, som derigennem blev givet åndsvidenskaben, måtte udformes gennem specialiseringen, men i det fælles arbejde virker videnskaben for at skabe stadig større udsyn. Bevidst og ubevidst virker den ene videnskabsgren på den anden, og den samlede videnskab forarbejder de chaotiske indtryk til et sjæleligt indhold, der udløser følelser og beherskes af ledende tanker. Således skaber videnskaben vort epos, der spiller samme rolle

for os som myterne for oldtidens folk, og stadig fornyes som kulturens åndedræt. Der må være en fast forbindelse mellem forskning og folk, fordi forskningen betyder den sjælelige fornyelse; hvis den sygner hen, indsnævres sjælen, og virkningen vil spores overalt, også i folkets materielle liv. Den videnskabelige undervisning, siger han i sit andet foredrag, må ikke synke ned til at blive pedantisk terperi, thi derved svigter den sin fornemste pligt, at skabe sjæleligt liv og indhold.

Skønt naturvidenskaben kun blev strejft, var det Grønbechs formål at påpege den sammenhæng, der er i hele videnskaben, og at vise den sjælelige virkning, den øver på samfundet som en helhed, hvorved dens nødvendighed bliver indlysende. Det var næppe klart for tilhørerne, der overværede festforedraget for 37 år siden, hvilken dyb alvor der laa bag det, og hvilket sprængstof det i virkeligheden indeholdt. Forudsætningen herfor lå i Grønbechs person.

Grønbech var født på Bornholm og tilbragte sine barneår i Allinge, hvor hans fader levede som håndværker. Han voxede op i småbyens trygge men snævre milieu. Hans familie tilhørte en kristelig vækkelses-retning, i hvilken tankerne beherskedes af forventningen om tusindårsriget, og Bibelen, særlig det gamle testamente, blev flittigt læst. Endnu i hans drengeår flyttede familien til København. Her kom han ind i de forenede kirkeskoler, og siden på kursus, hvorfra han fik studenterexamen 1890. Fra denne læretid mindedes han med særlig taknemmelighed indologen Søren Sørensen. Hans universitetsstudium omfattede dansk, latin og engelsk, men ved siden af disse fag, hvori han tog skoleembedsexamen 1897, studerede han under Vilh. Thomsen sammenlignende sprogvidenskab og i forbindelse dermed tyrkisk, medens han studerede slaviske sprog under Verner og keltiske sprog under den unge dr. Holger Pedersens vejledning. Det blev af stor betydning for Grønbech, at han herigennem fik en skoling i den del af åndsvidenskaben, som havde den mest gennemarbejdede og stringente metode, nemlig sprogvidenskaben, samtidig med at den gav ham adgang til literære kilder under en vid horisont. Ved siden af universitetsstudiet dyrkede Grønbech musikken, og han tog undervisning i teori og orgelspil. Et anstrengende skolearbejde, som han havde påtaget sig efter sin examen, oversteg hans kræfter og førte til en depression. Han opgav da

en væsentlig del af skolearbejdet og var i nogle år fra 1902 organist ved Jakobs-Kirken.

Det var således en til humanistiske studier meget alsidigt udrustet ung mand, der 1902 udsendte sin doktordisputats: Forstudier til tyrkisk Lydhistorie. Det tyrkiske sprogstudium havde ved Vilh. Thomsens tydning af Orkhonindskrifterne fået en fornyet interesse, og Grønbech viste i sin behandling af lydforholdene, specielt vokalerne, at han med sikkerhed kunne anvende indogermanistikens metode på en anden sprogæt. Også større problemer, der angik den tyrkiske sprogbygnings historie, kom Grønbech ind på i bogen. Det var et betydeligt arbejde, der syntes at vise, at dets forfatter skulle blive en af dem, der førte den danske sprogvidenskabs store traditioner videre. Bogen kaldes forstudier, og han endte den med, at han bedst selv vidste, at arbejdet i mangt og meget var forfejlet, »men jeg har den tro, at det viser fremad til noget bedre«. I virkeligheden havde Grønbech forarbejder til fortsættelsen af disse studier, men det eneste lingvistiske værk, han endnu kom til at udgive, var et glossar til den tyrkiske dialekt i Bokhara, der udgaves på engelsk 1905 på grundlag af et materiale, som premierløjtnant Olufsen havde erhvervet på sin 2. Pamir-expedition. Grønbechs studier var allerede da kommet ind på nye baner.

De mange indtryk fra en omfattende læsning af europæisk litteratur, og det kendskab til fjernere liggende kulturer, som de lingvistiske studier medførte, havde virket stærkt på Grønbech. Han havde en ualmindelig evne til at fornemme, hvad der lå bag ordene. Man kan endda sige, at han så med større klarhed det, som foregår i sjælens mørke dyb, end det, som finder sted på dagliglivets overflade. Disharmonien i den nyere europæiske kultur, som ingen fintmærkende iagttager kunne undgå at fornemme, følte af ham med en særlig intensitet. Den viste sig for ham især i den kløft, der var opstået mellem den herskende religionsform og det almindelige kulturliv, og som gjorde, at religionen ikke var den kraftkilde, som den tidligere havde været. Han fandt, at dette hang sammen med, at menneskene i den europæiske kultur dels havde mistet deres organiske sammenhæng og var blevet isolerede jeg'er, dels havde fjernet sig fra naturen og derved mistet deres evne til direkte oplevelse. Denne pessimisme over for kulturen, som den havde formet sig i det

moderne Europa, blev baggrunden for hele hans senere virksomhed. Hans værk blev en aldrig trættest bestræbelse for at søge veje til fornyelse af vor kultur. Han søgte bidrag til fornyelsen dels gennem forskningen af helt fremmede kulturer, dels ved at studere vigtige epoker i den europæiske kulturs historie.

Det kendskab, han gennem sine sprogstudier havde fået til folk, hvis liv var knyttet til naturen, udvidede han nu ved omfattende undersøgelser. I de første år efter disputatsen grundlagde han en alsidig viden både om de forskellige »primitive folk« og om de europæiske behandlinger af dem. Han måtte stadig kæmpe med depressioner, og i en periode afholde sig fra videnskabeligt arbejde. Denne tid anvendte han til at lære sig bogbinding, som han siden fortsatte med i mange år.

Religionshistorien, som nu var blevet Grønbechs hovedinteresse, havde haft en interessant udvikling i det 19. årh. Herder havde i slutningen af det 18. årh. formet et nyt syn på de forskellige kulturer i alle folkeslag, og i deres skikke, deres digtning, deres myter og kultus set udformningen af forskellige typer af menneskelighed, der hver havde sin selvstændige værdi. I det 19. århundredes løb blev kendskabet til fremmede kulturer stærkt forøget, samtidig med at synet på dem blev behersket af udviklingslæren. De folk, hvis materielle kultur var meget enkel og som derfor stod os særlig fjernt, sattes sammen i en klasse, kaldet primitiv, der ansås for at repræsentere den menneskelige kulturs første trin, hvorfra enkelte folk efterhånden hævede sig op, indtil man nåede den moderne europæiske kulturs højdepunkt. Dette syn på historien, som jo hele vor generation er levet op i, gav udtryk for en stor tryghed og optimisme. Men det stod i absolut modsætning til den erfaring, som var udgangspunkt for Grønbechs religionshistoriske studier. Det lå ham imidlertid fjernt at opstille et nyt skema for historiens forløb, hans stræben gik ud på at kende de enkelte konkrete kulturer og finde de bærende værdier i dem, i Herders ånd. Den første frugt af disse studier blev værket »Vor Folkeæt i Oldtiden«, hvis 1. bd. udkom 1909, de tre sidste 1912. Når der gik tre år mellem disse binds fremkomst, er grunden formodentlig den, at Grønbech i 1909 blev docent i engelsk, et af hans bifag ved skoleembedsexamen, hvad hans udstrakte kendskab til engelsk litteratur kvalificerede ham til. Da der ved Edv. Lehmann's kaldelse til Berlin blev et

docentur ledigt i religionshistorie, fik Grønbech 1911 denne lærestol, der i 1915 blev et professorat, i hvilket han virkede til han blev 70 år i 1943.

I værket om vor folkeæt behandler Grønbech et stof, hvis kilder han fuldt behersker. Bag fremstillingen mærker man helt igennem, at den som baggrund har et dybtgående kendskab til andre folk, især de saakaldte primitive, og at de store problemer er gennemtænkt på en sådan baggrund. Det ejendommelige ved værket er, at det har gennemført en psykologisk metode, hvorved en god dansk tradition indføres på dette felt. At opfattelsen af sjælen er meget vigtig for forståelsen af »primitive folk« har været almindelig anerkendt siden fremkomsten af Tylor's værk, »Primitive Culture« 1871. Men man har i regelen fæstet sin opmærksomhed ved bestemte afvigelser fra vor opfattelse af sjælen og derfor ikke fundet nogen sammenhæng i de os fjerne folks forestillinger. Ved at se det hele ud fra vedkommende folks egne forudsætninger finder Grønbech en helhed og harmoni i kulturen, som netop beror på opfattelsen af sjælen. Ved en analyse af grundbegreberne viser han det organiske sjælelige forhold mellem den enkelte og slægten, mellem mennesket og omverdenen og mellem disse og de til grund liggende guddomskræfter. Værket er fuldt af iagttagelser, der imidlertid ikke kan pilles ud hver for sig, men får deres betydning i lys af den helhed, som værket giver.

Det er klart, at en sådan skildring ikke kan læses direkte ud af enkelte kildesteder. En historieskrivning, der beskæftiger sig med politiske begivenheder og med økonomiske forhold, kan og skal godtgøre sine påstande ved bestemte hjemmelsteder. Når det drejer sig om et folks indre kultur, er forholdet et andet. Faste kronologiske bestemmelser kan ikke fremsættes, og det, som man søger, må læses bag teksterne. Evnen til samfølelse og psykologisk forståelse bliver det afgørende. Dette indeholder naturligvis et subjektivt moment af stor rækkevidde, men dette element kan ikke bortelimineres, når det gælder om at forstå mennesker både i samfund og som individer. Kravet om førstehånds behandling af kilderne som basis for forskningen var for Grønbech en selvfølgelig forudsætning.

På foranledning fra svensk side udgav Grønbech 1915 en stærkt koncentreret skildring af de folk, man plejer at regne til

de primitive («Primitiv Religion», Stockholm 1915). I dette lille skrift, som er genoptrykt med en udvidelse i »Illustreret Religionshistorie« 1948, giver han en fremstilling af sjæleopfattelsen hos disse folk og viser, hvorledes deres umiddelbare forhold til naturen former dem forskelligt efter deres milieu og kår.

Hos disse folk fandt Grønbech det, som han savnede i den moderne europæiske kultur: den umiddelbare oplevelse, samlivet med naturen og det nære forhold mellem mennesker, og dertil en religiøs kultus, som virkelig var livets højdepunkt, fordi der gennem den skabtes og fornyedes en kraft, som var livets bærer. For Grønbech betød dette en overvindelse af pessimismen, og han mente, at den moderne kultur kunne få ny inspiration ved at den blev fortrolig med sådanne former for menneskelige livsforhold, hvor alle kræfter samlede og fandt naturlig udløsning. Det var dette, som lå bag det foredrag, han holdt til Vilh. Thomsens ære i 1912.

Det var i disse år Grønbechs hensigt at skrive en stor fremstilling af forskellige primitive kulturer, en tanke han aldrig opgav, men ikke fik realiseret. Hans universitetsgerning medførte, at han i en årrække arbejdede med et alsidigt religionshistorisk stof, uden at det førte til større publikationer. I lang tid var han optaget af indiske religioner. Et resultat heraf fremkom 1925 i bogen »Mystikere i Europa og Indien« 1. del. I virkeligheden burde denne bog ikke være udkommet som 1. bd. af en serie, der iøvrigt behandler enkelte europæiske religiøse personligheder. Den er nemlig på en måde en hel Indiens religionshistorie. Grønbech havde tidligere i et lille skrift, »Religionsskiftet i Norden« (1913) givet en skildring af en religiøs nydannelse, den ejendommelige selvstændige religionsform, der opstod da nordboerne antog kristendommen. Uden at der skete nogen stor ændring i selve kulturgrunden optoges de nye ideer og skikke på en sådan måde, at en ny livskraftig helhed blev skabt. Denne skildring må ses på baggrund af den gængse opfattelse af sådanne omdannelser, hvor man mener at det gamle består uberørt på bunden, medens det nye ligger som et selvstændigt lag ovenpå det. I værket om Indien skildres den religiøse grundstemnings historie gennem hele denne verdensdels historiske tid. Udgangspunktet er vedtidens kultur, der i sin karakter ikke er væsensforskellig fra germanernes, hvis ideal er livsudfoldelse gennem sejr, lykke og

frodighed, slægtens magt og ære, der styrkes ved store kultiske fester med guderne som midtpunkt. Bogens særlige indsats er at vise overgangene til nye religiøse former, af hvilke der atter opstår nye, der stadig er betinget af deres forudsætninger. Således fra vedaernes naturlige livslyst til upanishadernes mystik, betinget ved en forrykkelse af samfundsordenen, idet den umiddelbare livsglæde i harmoni med samfundet glider over i den enkeltes indadvendte oplevelse af livets storhed, hvilket igen fører videre til systemer og teorier, der skal føre til oplevelsen. Derved dannes baggrunden for bhaktireligionen med dens selvbeherskelse og tillidsfulde gudstro, og videre til Buddhas radikale kritik, der stempler al jagen efter det oversanselige som tomhed, og betegner den kæde, der dannes af de hinanden betingende psykologiske fænomener, med den lidelse og død de indbefatter, som en sluttet lænke, der skal brydes gennem den rette erkendelse, hvorved smerte og lyst og alle andre modsætninger forsvinder. Senere Krishna-kulten med dens fra legemligheden frigjorte erotisk betonedede extase, og de talrige deraf udsprungne nyere sekter. Grønbechs evne til indlevelse i det, der foregår i sjælelivet, kommer her til sin fulde ret, idet han kan vise, hvorledes hele Indiens mærkelige åndelige historie må forstås på psykologisk grundlag, ud fra sjælelige forudsætninger, der er vidt forskellige fra vore. Forskellen beror på, at »vinderen føler på sig selv, at mennesket skaber sin egen sjæl gennem sine handlinger og beslutninger; han giver sig selv et bestemt indhold ved det, han vil, og ved sin attrå binder han sig til en bestemt fremtid«, alt drejer sig for ham om en sjælelig proces. Det er karakteristisk for fremstillingen, at der hyppigt peges på forskellen mellem europæisk og indisk synsmåde som en advarsel mod at identificere fænomener, der tilsyneladende er ens, skønt de, når de ses hvert i sin helhed, har en helt forskellig betydning. Ud fra samme princip anvender Grønbech aldrig den i religionshistoriske værker gængse ophobning af mere eller mindre overfladiske paralleler, som ofte forvirrer mere end de forklarer.

En hovedopgave for Grønbech måtte det blive at forske kilderne til Europas kultur og søge klarhed over Europas åndshistorie. Allerede før den første verdenskrig, da han var optaget af »de primitive«, havde han planer om at skrive Europas religiøse historie. I virkeligheden kom største delen af hans produk-

tion til at samle sig om denne opgave. Den omfatter urkristendommen, det gamle Grækenland og hellenismen, religiøse personligheder i middelalderen og tiden indtil o. 1800, og endelig det 19. århundredes religiøse historie.

I tre bøger har han skildret urkristendommen. Medens han i værket om germanerne har beskrevet et folk, der levede i en stor harmoni, fordi de rammer, det havde skabt for livet, gav udløsning for dets sjælelige kræfter, har han i bogen om Jesus (1935) tegnet billedet af en personlighed, som suverænt hævder umiddelbarhedens ret i strid med det samfund, som han tilhører. Grønbech meddeler, at han har planlagt en bog om jødedommen som baggrund for skildringen af Jesus. Denne bog er ikke fremkommet, men er heller ikke nødvendig. Alle tre her nævnte bøger indeholder karakteristik af jødedommen som en kultur, der så retfærdigheden som livets centrum og den hellige lov som dens åbenbaring. Ud fra den havde jøderne spundet et fint net af regler, der for dem var udtryk for det sande liv. Menneskets opgave var at tilpasse sig efter denne regulerede menneskeform, hvori hver lille ting på forhånd var nøje beregnet og vurderet, og lovens fulde herredømme ventedes gennemført i det gudsrige, som imødesås i spændt forventning, idet Jahve dermed ville give sit folk den plads, som han havde lovet det. På denne baggrund skildrer Grønbech Jesus. Grønbech nægter, at der findes noget, der kan kaldes Jesu lære. Der er, siger han, intet system i Jesu ord, som kan danne grundlag for teorier, deres sammenhæng må forstås ved den person, der står bag dem. Jesus taler om gudsriget som sæden, der voxer af sig selv, som sennepskornet, der voxer til en stor plante, men også som noget, der kommer som et lyn. Overhovedet har Jesus i sine dagligdags fortællinger, lignelserne, skildret, hvad gudsriget er. Der tales ikke om en sejr for Israel, overhovedet ikke om Israel eller ikke-Israel. Der handles ikke med henblik på virkningen, gerninger klassificeres ikke, der er intet færdigt mønster på retfærdighed. At fremsætte et mål på godhed og sandhed til at stræbe efter betegnes som hykleri. Livet stræber ikke efter at blive fuldkomment, det er det. Den, som stryger alle hensyn af sig, som er rent umiddelbar over for livet og over for andre mennesker, er i gudsriget. Han giver uden at spørge om trang, elsker uden at forlange gengæld, tilgiver uden at kræve anger, han giver sin

sjæl og vinder den derved. Denne fuldkomne tillid til livet er det, Jesus kalder tro. Den, der er bunden af rigdom, er uden for gudsriget, fordi han har bekymringer, den fattige kommer lettere i riget, fordi han er fri. Gudsriget er der, det betyder at alt er en åbenbaring af det evige. Den kløft, der var mellem Jesus og det samtidige jødiske samfund, belyser Jesus, siger Grønbech, ved en afslørende ironi, der udspringer af en forstående humor. Fortællingen om den barmhjertige samaritan, om den fortabte søn, om den snedige forvalter, om de knurrende vingårdsarbejdere er små humorfyldte hverdagshistorier, der alle indeholder en knusende dom over en hel kultur. Således er hovedtrækkene i Grønbechs syn på Jesus. Medens Buddha fortsætter et gennemarbejdet livssyn og giver det en ny retning, sprænger Jesus efter Grønbechs fremstilling helt det livssyn, han er levet op i og begynder noget fuldstændig nyt. Han sætter det nye op imod pagten ved Moses, og han anvender om sig selv betegnelsen »Menneskesønnen«, det aramæiske udtryk for menneske, som i den jødiske eschatologi anvendes om den person, gennem hvem gudsriget skal indføres, men som Jesus giver en ny betydning.

Ved de stærkt optrukne linier i dette billede finder en vis forenkling sted, og for læseren vil der utvivlsomt rejse sig spørgsmål, som han ikke får besvaret. Men ved at søge ind til personlighedens kerne har Grønbech gjort et dybt greb i forståelsen af Jesus, og der bliver kastet et nyt, ofte overraskende lys over Jesu ord. Bogen indtager en særlig stilling i Grønbechs produktion. Jo dybere man trænger ind i forståelsen af en person, des stærkere må iagttagerens forudsætninger gøre sig gældende. Grønbechs analyser er så indtrængende, han søger ind i personlighedens inderste, og da er det uundgåeligt, at billedet til en vis grad får farve fra ham selv. I skildringen af Jesus sporer man Grønbech selv mere end i nogen anden af hans bøger. Omvendt mærker man ofte i hans fremstilling af mennesker, som står ham fjernt, bag den uhildede redegørelse, som han altid krævede af sig selv, en vis understrøm af ironi, som undertiden pludselig kan bryde stærkt frem, således i beskrivelsen af farisæernes syn på Jesus.

De to bøger, der bærer titlerne »Paulus« (1940) og »Kristus« (1941) handler om den kristne menigheds tilblivelse. Temaet er her sammenspillet mellem Jesu disciple, som havde fulgt ham,

og Paulus. De først nævnte skildres af Grønbech som en kreds af jøder, der helt holdt sig inden for jødedommens ramme, men trofast bevarede mesterens ord og fortællingerne om ham, uden nogen egentlig forståelse af ham. Paulus, som gjorde kristendommen til en verdensreligion, indtager naturligvis en central stilling i fremstillingen. Hans forhold til Jesus og hans forhold til loven, d. e. til jødedommen, er et stående grundproblem i litteraturen om urkristendommen. Grønbech finder forklaringen på Paulus i, at han i sit inderste både var jøde og hellenist, og fremstillingen går ud på at vise, hvorledes han gennem sin Kristusvision nåede at forlige disse to magter, der brødes i ham. Han var oplært i rabbinisk argumentation, har det jødiske syn på historien og på loven som livets centrum. Som hellenist har han kendskab til hellenistisk populærfilosofi; han nærer hellenistens rædsel for døden og den dermed sammenhængende ringeagt for kødets og forkrænkighedens verden, som er ganske ujødisk, han har et vist kendskab til mysterierne, hvor man søgte at vinde evigt liv gennem delagtighed i frelsergudens død og opstandelse. Denne spænding løstes ved Kristusvisionen, der var Paulus et bevis på, at døden var overvundet, ved denne åndens sejr over kødet var loven afskaffet som livsprincip og udødeligheden vundet. Det er den frihed, Paulus forkynder, medens loven stadig består for ham som livets rettesnor. I det hele hævder Grønbech stærkere end det sædvanlig gøres, at Paulus vedblev at tænke som jøde; han bevarede det jødiske syn på menneskets opgave, på historien med dens afslutning ved en dom, han hævdede at budskabet gjaldt »Jøde først og saa Græker«, og hedningene skulle frelses ved at indpodes på Israel; han argumenterer altid med gammeltestamentlige bibelsteder, men påberåber sig ikke udsagn af Jesus og omtaler kun hans fornedrelse til jordelivet, hans død og opstandelse, men aldrig enkeltheder fra hans jordeliv.

I bogen om »Kristus, den opstandne Frelser« skildrer Grønbech de mange forskellige afskygninger, som findes i de ældste menigheder, på grundlag af »Apostlenes Gerninger« og det, man kan slutte ud fra Pauli breve. Han skildrer to grupper, urmenigheden, der levede som et jødisk samfund i templets nærhed, på den anden side kredse der stod mysteriereligionerne nær og imellem disse to Paulus og hans tilhængere. Som en særlig hellenistisk type nævnes kredsen bag Johannesskrifterne, der identificerer

Jesus med logos, som kom fra lysets til mørkets verden for at skænke evigt liv til dem, der søger sand erkendelse. I disse afskygningers mangfoldighed ser Grønbech et vidnesbyrd om, at rygtet om Jesu person allerede tidligt var nået vidt omkring.

Hvad Grønbech fik ud af sit studium af urkristendommen var dels et nyt og overvældende indtryk af Jesu person, dels den erkendelse, at kirken ganske vist trofast havde bevaret overleveringen om Jesus, men at kirken og dermed det nye Europas kultur voxede op af to kulturer, der begge havde fjernet sig fra deres oprindelige friskhed, den senjødiske og den hellenistiske.

Det var derfor en nærliggende opgave for Grønbech at give en mere indgående skildring af hellenismen. En sådan udkom samme år som bogen om Paulus, i to bind (1940). Den efterfulgtes (1942—45) af fire bind om det gamle Hellas, der blev det sidste videnskabelige værk, som Grønbech skrev. Ved sin død efterlod han endnu et bind, som vil danne afslutning på værket. Da værket om Grækenland behandler den tid, der gik forud for hellenismen, skal det omtales først.

Grækenland havde beskæftiget Grønbech fra hans ungdom; han søgte nu at genskabe dets ældste kultur, således som den formede sig i de gamle bondeslægter. »Adelstiden« kalder han 1. bd., hvori han på grundlag af Homer og navnlig Pindar undersøger kulturens grundbegreber, der danner ligesom et netværk, hvori kulturens sjælelige indhold får form. Det er adelstiden, som har skabt indholdet af begreber som ære, lykke o. s. v., hvorover hele harmonien med dens erfaring og etik var bygget. Men den afløstes af, hvad der i 2. bd.'s titel kaldes revolutionen, den periode, da Grækenlands økonomiske liv baseredes på international handel, og slægtsejendommen måtte vige for pengene, den gamle slægtsadel for de nye pengefyrster. Med stor kunst viser Grønbech her, hvorledes denne tid, der i mange måder står som en storhedstid, opløste de gamle begreber, men ikke formåede at skabe en ny harmoni i samfundet. Slægterne og æren gav ikke mere livet vægt og enhed, og småstads-chauvinismen hindrede dannelsen af et større samfund, som ville passe til tiden. I kulten bevaredes de gamle riter ved festerne, der var skabt som naturlige højdepunkter af de gamles liv, således som det fremstilles i bd. 3, men i det følgende bind skildres, hvorledes revolutionen virkede hos tænkere og tragikere. En ny for-

ståelse giver han af Heraklit, som han også har behandlet i anden sammenhæng. Heraklit, fra hvem kun fragmentariske udsagn er overleveret, ser livets stadige vexlen som et resultat af en spænding mellem modsætninger, men han finder på mystikernes vis en dybere harmoni bag modsætningerne. Grønbech viser i denne sammenhæng, hvorledes Heraklits udtryk, navnlig hvor det gælder naturelementerne som ild, jord, vand, luft, må forstås ud fra det gamle græske samfunds opfattelse af disse, således som det giver sig udtryk i kulten. Blandt tragikerne viser tilknytningen til den overleverede kultus sig i, at stoffet, der behandles, er myterne, men det revolutionære består i, at de netop behandles som stof til at belyse digterens problemer. De er blevet løserevet fra den gamle kultur, der skabte dem. Tyngdepunktet i skildringen er behandlingen af Aischylos, hos hvem problemerne i Grønbechs fremstilling skabes af konflikten mellem det gamle adelssamfund, hvori al pligt og ret var grundet, og det nye statssamfunds krav, medens Sofokles og navnlig Euripides har fjernet sig mere fra den gamle ethos og går over til at skildre individuelle sjælelige konflikter med deres forfinede kunst.

Gennem skildringen af det gamle græske samfunds opløsning og tænkernes og digternes søgen efter nye veje har Grønbech fremstillet forudsætningen for hellenismen. Denne ejendommelige kulturform, der fra Alexander den Stores tid bredte sig gennem græsk kolonisation over alle Middelhavslandene og store dele af Asien lige til Centralasien og Indien, er, som det allerede er antydnet, af den største betydning for kulturhistorien, fordi den blev bestemmende for det kommende Europas kultur, og iøvrigt i endnu højere grad for Islams. Man har, som det ligger nær, villet forklare denne kulturs ejendommelighed ved, at den er en sammenblanding af græsk kultur med orientalsk. Selv om en sådan blanding er et af kulturens karakteristiske træk, har Grønbech sikkert ret i, at den i sin grund må forstås ud fra de græske forudsætninger. Hellenismens grundelement er i Grønbechs opfattelse menneskenes dødsangst, der hænger sammen med, at de er blevet fremmede for tingene og omgivelserne. Den enkelte sjæl står ensom over for universet, legemligheden og omverdenen er dens fjender. Derfor gennemtrænges sjælen af længsel efter befrielse, den dyrker på den ene side de høje følelser og passioner, på den anden side stræber den efter uforstyrret uaf-

hængighed. Omverdenen omsættes til sjælestof, den eneste realitet er de indre erfaringer. Grønbechs værk går ud på at vise, hvorledes kulturen udformes på de forskellige områder ud fra denne grundstemning. Hans fremstilling kan virke noget bred, og den ejendommelige form for ironi, som så ofte ligger bag hans beskrivelse, kan virke forvirrende på læseren. Men han har med sit sædvanlige psykologiske mesterskab vist en sammenhæng i de mangeartede former af denne første verdenskultur. Naturen erkendes gennem begreber, hvori fænomenerne indpasses, den ses som en trinstige uden egentlig organisk sammenhæng, med mennesket i toppen. Og mennesket er bestemt ved fornuften, som omdanner dets naturinstinkter. Men fornuften er een, derfor bedømmes menneskene efter i hvor høj grad de har virkeliggjort idealet af det fuldkomne menneske — et syn på mennesket som senere helt beherskede muslimisk tænkning. Historien bliver ikke et sammenspil mellem mennesker, som er bestemt af deres traditioner og opgaver, men en kamp mellem personificerede dyder og laster. Forud for kulturen står naturmennesket, som lever på sine naturlige instinkter og dels skildres som lovløse vilde, dels som barnlige væsner, der levede i landlivets idyl. Idealet af det fuldkomne menneske, som helt styres af fornuften, fører til dyrkelsen af stormennesket, og hermed er givet en baggrund for den herskerkultus, som indførtes i kejsertiden. Grønbech kunne have tilføjet, at hellenismens egen udformning således gav en ny baggrund for overtagelsen af den i den gamle orient almindelige kongekult, svarende til at man, som han selv fremstiller det, fortsatte de gamle agerbrugskulter, gennem hvilke fortidens bonde-slægter fik kraft til at gennemføre dagens gerning, men nu i ny betydning, nemlig for at udfri sjælene fra verden og skaffe dem fuldkommengørelse i udødeligheden. I denne verden, siger Grønbech, er de gamle guder døde, selv om deres kultus stadig giver dem et vist skyggeliv, de erstattes af filosofiens gud, som står bag en verden, der iøvrigt går af selv sig. Og denne abstrakte gud er i virkeligheden identisk med den fornuft, som er den styrende og handlende faktor i menneskesjælene.

Ved de her nævnte værker har Grønbech givet sin hovedindsats. Han har skildret baggrunden for Europas og dermed for vor tids kulturhistorie, særlig religionens historie. Han har skildret to samfundstyper: En hvori der opnås harmoni, fordi

mennesket virker som en helhed, der optager omgivelserne i sig og står i et naturligt vexelforhold til sine medmennesker, og en anden, hvori mennesket er blevet beskåret, idet det har fjernet sig fra den naturlige udvexling og har forvandlet livet til et sæt af regler eller et abstrakt dydsideal. Når man under skildringen af sidstnævnte type så ofte mærker en underliggende ironi, kommer det af, at han her fandt kilden til det, der gjorde menneskelivet trangt i vor egen tid.

En gennemførelse af vor kulturhistorie igennem middelalderen frem til den nyere tid efter den af Grønbech anvendte metode ville være et kæmpearbejde, og det har han ikke kunnet virkeliggøre. Men han har behandlet enkelte personligheder, som indtager en særstilling i den almindelige udvikling, først og fremmest forskellige mystikere.

Det ejendommelige for mystikerne er en bestemt oplevelse gennem hvilken de fornemmer det koncentrerede liv i sig, hvorved de hæves over tid og rum og alle relationer. Denne oplevelse, der finder sted i extatisk tilstand, stiller tilværelsen i et helt nyt lys for den oplevende, og de ord, han må bruge for at skildre sine erfaringer, får nye valører, fordi ordenes almindelige betydning ikke slår til. Dette gør mystikernes skrifter dunkle og vanskeligt tilgængelige. I værket om hellenismen kom Grønbech ikke meget ind på mystiken, skønt den findes her og forudsætningen for den er givet med den vægt, der lægges på sjælens indre oplevelser, men grunden var at han ville have behandlet denne mystik i et særligt bind. Vi finder da også i senere århundreder mystikere i lande, hvor den gamle hellenisme blomstrede, i den syriske kirke og, i stor udstrækning, inden for Islam. Grønbech undersøger ikke, om der er nogen sammenhæng mellem denne østlige mystik og den, der senere kom frem i vesten. Han vil ikke skrive en mystikens historie, men analysere forskellige af dens markante europæiske repræsentanter. Her får nu den gamle Heraklit en isoleret plads som den eneste ikke-kristne, de andre tilhører den vestlige kirke, Eckehart, Ruysbroek, Teresa, Donne, Wordsworth og Herder. De sidstnævnte er medtaget, skønt de ikke kan kaldes repræsentanter for mystiken, fordi de bidrager til at belyse den. Grønbech viser på vanlig vis, hvorledes sammenhængen i disse personligheder kan forstås på grundlag af deres oplevelser. Af særlige momenter kan nævnes, hvorledes Eckehart i evig-

hedsoplevelsen føler en enhed med Gud, som medfører, at han i de kristne dogmer om Treenigheden med Sønnens udgang fra Faderen og om skabelsen ser noget evigt, der netop udtrykker hans erfaringer. Således fandt også Teresa, siger Grønbech, Gud og Satan i sig selv og voxede derved. Hun omsætter ligesom Ruysbroek sin umådelige kærlighedstrang til rent indre bevægelser, der stiger til extase og derved skaber oplevelser, som er helt uden genstand. Samtidig var hun en stærkt viljesbetonet kvinde, og i skildringen af, hvorledes hun trods alt forstår at virke i denne verden, har Grønbech givet et stykke indtrængende kvindepsychologi.

Det, som Grønbech særlig vil fremhæve ved disse mystikere, er, at de ved den betydning, de tillægger deres oplevelser, skaber deres egen religion med dem selv som midtpunkt. Men da den er rent indadvendt, bliver den gold, fordi de afskærer sig fra et levende forhold til omverdenen. Kun deres egen sjæl eksisterer for dem, og den legemlige verden bliver fjendtlig og foragtet i deres øjne. Det er dette, som begrunder, at de to englændere Donne og Wordsworth er taget med. Donne, som levede o. 1600, var en mand for hvem lidenskabens var virkeligheden, men den kamp, som førtes i ham mellem ånden og kødet, fører ifølge Grønbech til, at ånden opretter et søndagsrige i fuld selvstændighed, men også uden krav på hverdagen. Den dobbeltkultur, som herskede i middelalderen — en gejstlig og en borgerlig — var dermed blevet yderligere splittet, i fortsættelse af mystikernes indsats. Og samme indadvendthed, bort fra handlingen og virkeligheden, finder Grønbech i Wordsworth, som af sin barndoms naturindtryk skabte en sjælelig kraft i harmonien med alt levende, men senere i sin digtning omsætter barndomsoplevelserne til minder af rent indadvendt værd. Grønbech ser i mystikerne kilden til den selvspejling og dvælen ved indre stemninger, som man finder i senere europæisk åndsliv, og som ifølge en analyse, som han har foretaget af Grundtvig og Kierkegaard, når et højdepunkt hos sidstnævnte danske religiøse tænker.

Mystikernes række afsluttes med et særligt bind om Blake, kunstneren og digteren, som i Grønbech har fundet en congenial fortolker. Under hans ords og billeders mærkelige forklædninger viser Grønbech et menneske, for hvem lidenskabens, fantasien, den hensynsløse selvhengivelse er det samme som livet og evig-

heden og derfor realiteten og Gud, og i livets evigt skabende proces er jeget ikke for ham noget fast, men stadigt skiftende tilstande. Det beskårne og regelbundne liv i verden er Helvede, en allegorisk verden af love og dyder. Men ejendommeligt for Blake som mystiker er, at han anerkender modsætningerne som dybtgående realiteter, der ikke kan harmoniseres, og legemet er nødvendigt så vel som ånden til at realisere livet. Grønbech viser, hvorledes Blakes mærkelige mytologi må forstås ud fra disse forudsætninger. Det dunkle spil mellem Gud og Satan, Englen, Jehova og Elohim, som danner hans skrifers indhold, fremkommer, fordi Gud, idet han skaber, selv må gå ind i begrænsningen, og han kan ikke forvandle Helvede til et Paradis; men fordi han har evigheden i sig, virker han, at livet voxer ud af døden. Således bliver livet en helhed bestående af dybtgående modsætninger, der blot alle skal anerkendes i deres fulde ret, en i Europas historie helt ny form for mystik.

Det, som tiltrak Grønbech hos mystikerne, var deres dybtgående oplevelse af livet som en helhed, hvorved de gav en ny impuls i den europæiske kulturs historie. Men han fik efterhånden stærkere indtryk af deres begrænsning, der, som allerede nævnt, beroede på, at deres oplevelser kun blev indadvendt og derfor uden frugt for samfundet. Som helhed så han derfor mystikernes virkninger som en forstærkelse af den arv fra hellenismen, der lægger hele vægten på det indre liv, nydelsen af stemninger og psykologisk selvransagelse. Kun hos Blake fandt Grønbech en forening af oplevelsernes rigdom og stræben efter at frugtbar gøre dem for samfundet.

Gennem denne lange række af kulturhistoriske værker har Grønbech skabt forudsætningerne for en fremstilling og bedømmelse af Europas kulturliv i den nyeste tid. En sådan fremstilling har han allerede givet i kortfattet form 1922 i »Religiøse Strømninger i det 19. Aarhundrede« (i serien Det Nittende Aarhundrede udg. af Aage Friis). Hvad han senere skrev om Blake og Herder, ligesom de to bind om Goethe (1935, 1939) og bindet om Friedrich Schlegel, der fremkom i vort selskabs meddelelser (1935) udfolder tanker, der allerede er fremsat i det nævnte værk.

På nogle sider af bogen om det 19. århundrede trækker han linierne op for åndshistorien fra den italienske renæssances begyndelse til det 18. århundrede som een fast sammenhængende

bevægelse, for hvilken han bruger betegnelsen renæssancen. Han fremhæver dens adel og højhed, der beror på dens faste harmoni. Livets midtpunkt er menneskesjælen, der beherskes til at realisere almenmennesket gennem dyden, lidenskabens holdes dæmpet, så den kun virker som drivkraft til den for alle mennesker gældende norm, naturen ses som en harmoni, der virker i pagt med det menneskelige ideal. Men denne harmoni blev brudt dels ved de folkelige religiøse bevægelser og den nye tids digtere i England, dels ved Sturm- und Drangperiodens folk i Tyskland. Man opdagede sjælens uendelighed og gådefuldhed. Dydsmønstreret og dermed almenmennesket svandt bort. Der opstod en trang til at drage nye mennesker ind under oplevelsen, fortidens mænd fik nyt liv og fjerne folk studeredes med ny interesse. I denne kamp for genfødelse af kulturen er det Blake der har sin plads i England og Herder i Tyskland. Grønbech har flere gange skildret den eminente betydning, Herder fik for åndsvidenskaben, ved at betragte de mange menneskelige kulturer som selvstændige helheder, udformet gennem vevselvirkning mellem mennesket og naturen, således at hvert samfund gennem sin særlige historie former en egen humanitet. At studere alle disse former for menneskelighed er en berigelse af vore egne oplevelser, et led i vor egen kulturs væxt. Hvis vi blot bedømmer de andre kulturer, også vore egne fortidige folks, med vor egen kulturs alen, går vi glip af oplevelsen, og studiet bliver goldt. Således får Herder i Grønbechs fremstilling sin fremragende plads som den, der har udvidet horisonten og åbnet for sjælens rige muligheder og brudt begrænsningen i det 18. århundredes videnskab. Men Grønbech tilføjer, at Herder bevarede den gamle trang til klarhed og selvbeherskelse og derigennem til forædling af hele sjælen med alle dens drifter og begær. Han kunne måske yderligere have tilføjet at dette har medvirket til at give Herder den stærke indflydelse, han fik på åndsvidenskaben.

Ved fremstillingen af overgangen til det 19. århundrede spiller Goethe en stor rolle hos Grønbech, og han har i to-bindes værket om ham udførligt fremsat sine synspunkter, der er af betydning for Grønbechs helhedssyn på den europæiske kulturhistorie. Han skildrer, hvorledes Goethe i sin ungdom gav sig hen i oplevelsernes mangfoldighed og inspireredes af Herder til at omsætte oplevelserne. Men i sin manddom veg han tilbage i frygt

for livets mangfoldige rigdom, der fremkommer, hvor mennesker handler, strider, lider og skaber. Virkeligheden blev en fjende, og han trak sig tilbage i beskuelse og nydelse. I stedet for den selvhengivelse, der skaber samliv mellem mennesker, nøjedes han med en vis føling med omgivelserne til udnyttelse af dem. Han faldt da tilbage på den overleverede filosofi og søgte typen bag individerne og ideen bag fænomenerne som det blivende og faste i tilværelsen, der samledes i det ene, guddommen, der stod bag alle fænomener. Også i menneskeverdenen blev individerne kun varianter af typen, idealmennesket, som han så virkeliggjort i grækerne, men hans syn på disse var kun en afspejling af det 18. århundredes menneskeideal. I dette verdensbillede havde historien ingen plads, forandringer var af det onde, og der var sat en snæver grænse for oplevelserne. Således kom Goethe til at genoptage og accentuere modsætningen mellem begreb og virkelighed og derved fortsætte den overleverede filosofi, der gennem skolastiken gik tilbage til hellenismen. Goethe blev derfor efter Grønbechs opfattelse ikke bæreren af en ny tid, men tværtimod en genopliver af den europæiske tradition, der erstattede virkeligheden med begreber. Over for Goethe stiller Grønbech Fr. Schlegel og hans kamp mod al konvens, for at følge instinktet og alt, som tjener til sjælens væxt. Der synes at være foregået en vis forskydning i Grønbechs syn på balancen mellem sjælens mangfoldighed og dens harmoni, således at han i de senere år i endnu højere grad end før lægger hovedvægten på det første. Det spores, når man sammenligner hans bedømmelse af Herder til forskellige tider.

Gennem efterromantiken når Grønbech til evolutionsteorien i sin bog om det 19. århundrede, og han finder, at den er en genoptagelse af det 18. århundredes idealer på en ny måde. Spencer, Darwin, Wallace og Huxley ser livet udvikle sig ad en trinstege, der fører gennem dyreriget opad til mennesket, som gennem tilpasning og udvælgelse føres op til det traditionelle menneskeideal, en gentagelse af det syn på livet, som har hersket siden hellenismen, ganske vist med den vigtige ændring, at forholdet nu bliver genetisk. I de udførlige mindeord om Høffding, som Grønbech talte her i selskabet, har han givet en beskrivelse af Høffdings tænkning, som er båret af sympati og respekt, men hvori han samtidig giver en kritik af den tidsalder, for hvilken

Høffding var så smuk og så typisk en repræsentant. Han siger, at evolutionsteoriene ikke kender mennesker, kun variationer af almenmennesket, hvis norm, den almindelige godhed og retfærdighed, den almindelige fornuft, ligesom læses ud af naturens store lovbog. Denne normfasthed gør det moderne menneske fremmed for historien, fortiden ses kun som et gennemgangsled til os selv. Religion og kunst bliver overflødige, fordi den oprindelig i oplevelsen af virkeligheden, hvoraf de skulle drage næring, er forsvundet. Grønbech ser således ikke noget egentligt nyt i det 19. århundredes åndshistorie, men mener tværtimod, at vor tids brøst kommer af, at vi stadig er bundet af arven fra hellenismen, som hindrer menneskene i at komme i et umiddelbart forhold til livet. Hele hans værk er et stort forsøg på slægtens selvforklaring.

I nogle af Grønbechs bøger er der tale om værker, som han agtede at udgive, men som ikke er udkommet. Endnu kort tid før sin død talte han om nye planer, blandt dem en stor fremstilling af »primitive religioner«. I det mægtige værk, han har efterladt, har han i virkeligheden fuldført sin ungdoms drøm om at skrive Europas kulturhistorie, og yderligere belyst den ved skildringer af fremmede kulturer. Hans værks betydning ligger i hans evne til at trænge dybt ind i kulturers og personers sjæleliv og se dem helt indefra, og gennem hele værket mærker man hans personlige udgangspunkt, trangen til sand menneskelighed, en harmoni, der vindes under fuld oplevelse af livets muligheder. I den række af kulturer og personligheder som han blotlægger, finder han i stadig kontinuitet fra senoldtiden en opfattelse af livet, som hindrer den umiddelbare oplevelse og erstatter den med begreber, hvorved menneskene isoleres fra hinanden og fra naturen, og han har herved tegnet den historiske baggrund for vor tids disharmoni, som han selv følte så intensivt. På den anden side har han skildret kulturer, nordisk, indisk, græsk og såkaldte primitive, som inden for deres horisont har skabt en harmoni ud af oplevelser af stor dybde, og i Jesus en personlighed, der helt igennem var umiddelbarhed og oprindelig. Han var fast overbevist om, at den moderne verden gennem en social fornyelse skulle genvinde sin umiddelbarhed og dermed en ny kultur, som drog evigheden ind i det daglige liv og igen gjorde religionen levende.

Grønbech nærrede stor respekt for sproget, og han havde sin egen ejendommelige stil. Allerede hans første religionshistoriske værk virkede ved en vis pathos i stilen, som var usædvanlig i videnskabelige værker og iøvrigt var blevet næsten fremmed for dansk prosa. Hans humor lyste ofte op i bøgerne, og at han også anvendte ironien, der undertiden kunne virke noget tilslørende, er allerede omtalt. I »Sprogets Musik« (1943) har han givet en meget indholdsrig og yndefuld analyse af sproget, og hvad det kan udtrykke, bl. a. med morsomme studier over Dickens.

Medens Grønbech i sine yngre dage var tilbageholdende og nærmest sky over for den brede offentlighed, holdt han senere hyppigt foredrag, der samlede store kredse, og også ved sine forelæsninger fik han talrige tilhørere. En samling kroniker har han udgivet under titelen »Kampen om Mennesket«. I de senere år skrev han ofte om aktuelle spørgsmål. Det var udbrud fra hans brændende sjæl, der utålmodigt spejdede efter tegn på, at menneskene fandt vej til større oprindeligdom, evne til at opleve og til at leve. Det var denne brand i hjertet, der gjorde, at han måtte søge så intensivt og så dybt i sin videnskab, og for det værk, han derved har øvet, vil hans navn blive æret i vort selskab.
